

Αναζητώντας το χαμένο χώρο...

Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους ελεύθερους χώρους και το πράσινο στην πόλη

Ευθύμιος Παπαδημητρίου¹, Γιώργος Υφαντής², Σύρμω Μιχαήλ³
¹Φιλολόγος, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου

kpe@kpe-thess.gr

²Βιολόγος, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου

kpe@kpe-thess.gr

³Δασκάλα, Βιολόγος, 37^ο Δημ. Σχολείο Θεσσαλονίκης
sirmo.michail@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση παρουσιάζει το πρόγραμμα Εκπαίδευσης για την Αειφορία με τίτλο: «Ελεύθεροι χώροι και πράσινο στην πόλη» που έχει σχεδιάσει και υλοποιεί το ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού και Βερτίσκου. Η υπερσυγκέντρωση του παγκόσμιου πληθυσμού στις πόλεις διαφοροποιεί τα αστικά περιβάλλοντα και εισάγει με πιο έντονο τρόπο τη συζήτηση για την αστική αειφορία. Εστιάζοντας σε ένα από τα προβλήματα της δικής μας πόλης, την έντονη έλλειψη πρασίνου και ελεύθερων χώρων, επιδιώκουμε με αυτό το πρόγραμμα να δημιουργήσουμε μια εκπαιδευτική διαδικασία για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και το σχεδιασμό του μέλλοντος της πόλης. Περιγράφεται το παιδαγωγικό πλαίσιο και οι στόχοι του προγράμματος που συντείνουν στη δημιουργία ενεργών πολιτών. Αναλύεται η δομή του προγράμματος σε τέσσερις φάσεις και παρουσιάζονται οι δραστηριότητες που το απαρτίζουν. Τέλος, συνδέεται το πρόγραμμα με τη συζήτηση που αναπτύσσεται και τις δράσεις που οργανώνονται στη Θεσσαλονίκη με σκοπό την ανάκτηση και βελτίωση του πρασίνου και των ελεύθερων χώρων μέσα από έναν περισσότερο αειφορικό σχεδιασμό.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ή Η Αειφορία σε εποχή πολύπλευρης κρίσης – Βιώσιμες πόλεις ή Ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Υλικού

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ελεύθεροι χώροι, πράσινο, πόλη, εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ΚΠΕ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πόλεις από την αυγή της ιστορίας αποτέλεσαν το λίκνο πολιτισμών που άφησαν και αφήνουν καθημερινά το στίγμα τους στη ζωή μας. Εμφανίστηκαν πριν από 5,5 - 6 χιλιετίες. Αρχικά ήταν πολίχνες στο μέσο μεγαλύτερων αγροτικών εδαφών και η ζωή σ' αυτές λίγο διέφερε από τον αγροτικό τρόπο ζωής. Το περιβάλλον τους μπορούσε να απορροφά τις μικρές ποσότητες καταλοίπων. Με την πάροδο του χρόνου εμφανίζεται η αστικοποίηση ως φαινόμενο περιορισμένο στην αρχή με ιδιαίτερη ένταση από τον 19^ο αιώνα και μετά. Από το Παρίσι της Γαλλικής επανάστασης και του ευρωπαϊκού διαφωτισμού στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις της τεχνολογίας και του πολιτισμού εκατομμύρια άνθρωποι έζησαν και έδρασαν στους δρόμους και στις πλατείες μικρών ή μεγάλων πόλεων, οι οποίες τους προσφέρουν

εργασία, μεγαλύτερες απολαβές, καλύτερες κατοικίες, δίκτυα εκπαίδευσης και πολιτισμού, μεταφορές, αφθονία αγαθών και υπηρεσιών, όλα όσα βελτιώνουν την ποιότητα της ζωής μας.

Σήμερα, σχεδόν το μισό του πληθυσμού της γης διαβιώνει σε αστικές περιοχές και όπως προβλέπουν οι ειδικοί μέχρι το τέλος του 21ου αιώνα θα ζει στις πόλεις το 80 με 90% του πληθυσμού της γης (United Nations, 2012). Κάποιες γιγαντιαίες μητροπολιτικές περιοχές θα σχηματιστούν με εκατοντάδες εκατομμύρια κατοίκους. Αυτό σημαίνει τη δημιουργία πολυάριθμων προβλημάτων. Ρύπανση, μεγάλη κατανάλωση ενέργειας και φυσικών χώρων, κυκλοφοριακή συμφόρηση, διεύρυνση των ανισοτήτων, κοινωνικών και οικονομικών, αποξένωση και άγχος, έλλειψη ασφάλειας και καταπάτηση βασικών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ειδικά για τους ελεύθερους χώρους και τις πράσινες ζώνες που υπάρχουν στις πόλεις, υπάρχει ομοφωνία πως στον εικοστό αιώνα έχουν παραμεληθεί σημαντικά. Υπεύθυνοι για αυτό υπήρξαν η εκρηκτική αστική ανάπτυξη, η κερδοσκοπία της γης αλλά και οι εφαρμογές του ρεύματος του μοντερνισμού που έδινε πολύ λίγη σημασία στο πράσινο (Gomez κ.ά., 2001). Όλα τα παραπάνω προβλήματα φανερώνουν τα όρια του ισχύοντος μοντέλου ανάπτυξης, όρια που έχουν ξεπεραστεί εδώ και καιρό θέτοντας σε αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα του αστικού τρόπου ζωής (Bookchin, 1996).

Τι είναι λοιπόν η βιώσιμη πόλη; Η **βιώσιμη πόλη** είναι εκείνη που εξασφαλίζει τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, η οποία περιλαμβάνει οικολογικά, πολιτιστικά, πολιτικά, θεσμικά, κοινωνικά και οικονομικά στοιχεία, χωρίς να επιβαρύνει τις μελλοντικές γενιές (Urban 21 Conference, 2000). Προσαρμόζοντας επομένως την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στην περίπτωση των πόλεων, αναφερόμενοι δηλαδή στην **αστική αειφορία**, θα λέγαμε ότι ενσωματώνει τέσσερα συστήματα:

την *οικολογική βιωσιμότητα* – υγιές φυσικό περιβάλλον, φυσικοί πόροι, ζωντανοί οργανισμοί, συστήματα που υποστηρίζουν τη ζωή,

την *οικονομική βιωσιμότητα* – οικονομική αποδοτικότητα, απασχόληση, εισοδήματα

την *κοινωνική βιωσιμότητα* – κοινωνική συνοχή, κοινότητα

την *πολιτική βιωσιμότητα* – συμμετοχή, λήψη αποφάσεων, δημοκρατία

Σχήμα 1. Διαστάσεις της αστικής αειφορίας (προσαρμοσμένο από © UNESCO 2010, www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/theme_a/a_mod04.htm).

Ζώντας στην πόλη της Θεσσαλονίκης και βιώνοντας πολλά –και αρκετά απ’ αυτά μεγεθυμένα– από τα προβλήματα των σύγχρονων πόλεων, προέκυψε η ανάγκη για μας, στο Κ.Π.Ε. Ελευθερίου-Κορδελιού, να προσεγγίσουμε παιδαγωγικά την πραγματικότητα της πόλης μας, δημιουργώντας μια εκπαιδευτική διαδικασία η οποία θα δώσει τη δυνατότητα να μιλήσουμε για το μέλλον της, με όραμα την αειφορία και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής μας σ’ αυτή.

Εστιάζουμε σε ένα από τα προβλήματα του συστήματος της πόλης μας, την έλλειψη πρασίνου και ελεύθερων χώρων. Γιατί ενώ τα διεθνώς παραδεκτά πρότυπα καθορίζουν σαν ελάχιστο υπαίθριο χώρο 8 έως 10 τ.μ. ανά κάτοικο και από αυτά τουλάχιστον τα 7 τ.μ. πρέπει να καλύπτονται από πράσινο, η Θεσσαλονίκη διατηρεί μια αναλογία μόλις 2,73 τ.μ./κατ (ΤΕΕ-ΤΚΜ). Γιατί οι περισσότεροι από τους υπάρχοντες δημόσιους χώρους δημιουργήθηκαν βάση ενός μοντέλου σχεδιασμού το οποίο τους μεταβάλλει σε χώρους αντιπαράθεσης και κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς δεν είναι σε θέση να ανταπεξέλθουν στη δημοκρατική πρόκληση για «διαπραγμάτευση». Κι ακόμα γιατί δεν υπάρχει η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων και στην υλοποίησή τους.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Το πρόγραμμά μας (Μιχαήλ & Παπαδημητρίου, 2008) συνδέεται με τη συζήτηση που έχει αναπτυχθεί για τα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης για την αειφορία και χαρακτηρίζεται από τις ακόλουθες παραδοχές:

- **Να είναι σχετικό με τη ζωή των μαθητών**

Να εμπλέκει άμεσα τους μαθητές στη δημιουργία του προγράμματος, εκκινώντας από τα δικά τους βιώματα και εμπειρίες καθημερινά στην πόλη.

- **Να είναι ολιστικό**

Να παρατηρεί την πραγματικότητά τους μέσα από την αλληλεπίδραση της φυσικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής συνιστώσας. Να υιοθετεί μια διαθεματική προσέγγιση, αξιοποιώντας επιστημονικά πεδία της Κοινωνιολογίας, της Αρχιτεκτονικής, της Ιστορίας, της Οικονομίας, της Βιολογίας, της Γλώσσας.

- **Να είναι προσανατολισμένο σε αξίες**

Να διασαφηνίζει τις κυρίαρχες αξίες. Να προωθεί τις αξίες της αλληλεγγύης, της υπευθυνότητας, της δικαιοσύνης, της ισότιμης συμμετοχής, της ανεκτικότητας.

- **Να είναι κριτικό**

Να αντιμετωπίζει κριτικά τη σημερινή κατάσταση οδηγώντας στη συνειδητοποίηση επιλογών που βρίσκονται πίσω της.

- **Να είναι προσανατολισμένο στη δράση**

Να βοηθά στη διαμόρφωση διάθεσης για ενεργητική συμμετοχή και δράση, οδηγώντας σε σχέδια δράσης σε πραγματικά ζητήματα. (National Forum on Partnerships Supporting Education about the Environment 1994, Tilbury 1995, Australian Government, Department of the Environment and Heritage 2005, Φλογαΐτη 2006, Σχίζα 2008).

Θεμελιώδης παιδαγωγικός μας σκοπός η δημιουργία του ενεργού πολίτη, του πολίτη ο οποίος γνωρίζοντας τον κόσμο που τον περιβάλλει, ερμηνεύει την πραγματικότητά και δρα για την μετασηματισμό της. Του πολίτη που επιλέγει συνειδητά να στραφεί στον «άλλο», τον συνάνθρωπο του, για να μοιραστεί σκέψεις, συναισθήματα, προσδοκίες και συνενώνει μαζί του τις δυνάμεις του για έναν

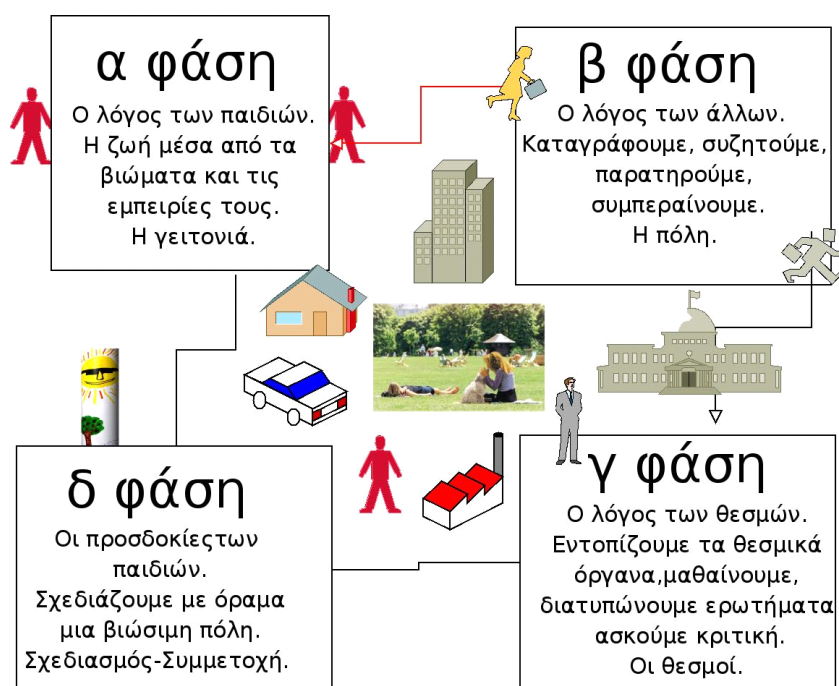
καλύτερο κόσμο.

Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκουμε τα ακόλουθα:

- Τη διαλεκτική παρουσίαση της βιωμένης πραγματικότητας, την εποπτεία της.
- Την προώθηση της συστημικής σκέψης με την ανάδειξη της πολυπλοκότητας και των σχέσεων αλληλεξάρτησης που χαρακτηρίζουν το σύστημα των πόλεων με αφετηρία τους ελεύθερους χώρους.
- Την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης με την κριτική του μοντέλου ανάπτυξης των σύγχρονων πόλεων.
- Τον προβληματισμό ως προς τις επικρατούσες αξίες, τη συνειδητοποίηση των αξιών που κατέχουν οι μαθητές.
- Το σχεδιασμό ενός μοντέλου οργάνωσης και διαχείρισης των ελεύθερων χώρων με βάση τις αρχές της βιωσιμότητας.
- Την ανάπτυξη της δυνατότητας συμμετοχής στη διαμόρφωση και λήψη των αποφάσεων.

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Το πρόγραμμα δομείται σε τέσσερις φάσεις.

Σχήμα 2. Σχεδιάγραμμα της δομής του προγράμματος.

Η κάθε φάση του προγράμματος υλοποιείται μέσα από δραστηριότητες που σχεδιάστηκαν ειδικά για αυτό το σκοπό. Χρησιμοποιείται μια σειρά διδακτικών τεχνικών όπως η δημιουργία χαρτονιού εργασίας, η δημιουργία νοητικού χάρτη, η δημιουργία και η αφήγηση ιστορίας, η παρατήρηση και η καταγραφή, η δημιουργία ερωτηματολογίου, η συνέντευξη, η ανάλυση εικόνων, η συζήτηση, ο σχεδιασμός και η σύνθεση.

1^η φάση: εμείς και οι ελεύθεροι χώροι / προσέγγιση μέσω του «εγώ»

Στην *πρώτη φάση* προσπαθούμε να αξιοποιήσουμε τις γνώσεις, τις εμπειρίες και τα βιώματα των μαθητών σχετικά με τους ελεύθερους χώρους ή και τους

διαμορφωμένους χώρους πρασίνου στη γειτονιά τους. Τους ζητούμε να συνομιλήσουν σε επίπεδο ομάδας, και να ξεδιπλώσουν την οπτική τους για τους ελεύθερους χώρους μέσα από το «εγώ» τους. Μετά την ολοκλήρωση του διαλογικού μέρους ακολουθεί η αποτύπωση του σε ένα χαρτόνι εργασίας, όπου οι μαθητές τοποθετούν τους εαυτούς τους την ώρα που χρησιμοποιούν τους ελεύθερους χώρους. Δημιουργείται έτσι μια πρώτη κατασκευή-εποπτεία της κοινής τους ζωής συνθέτοντας τις διαφορετικές οπτικές γωνίες σε ένα ενοποιητικό σύνολο που αναδεικνύει βασικά στοιχεία του θέματος. Εκτός από τη μέθοδο των χαρτονιών εργασίας (Σχίζα και Φλογαίτη, 2005), αξιοποιούνται επίσης η δημιουργία εννοιολογικών χαρτών και η συγγραφή κειμένων.

2^η φάση: οι ελεύθεροι χώροι στην πόλη μου/ συλλογή, ανάλυση και σύνθεση δεδομένων

Στη *δεύτερη φάση*, επιδιώκουμε να διευρύνουμε την αντίληψη των μαθητών μας για τους ελεύθερους χώρους και το πράσινο στην πόλη. Εδώ η εικόνα που στηρίζεται στις καθημερινές εμπειρίες του «εγώ» εμπλουτίζεται με τη συλλογή δεδομένων και πληροφοριών για τους ελεύθερους χώρους σε σχέση με τους άλλους και με την πόλη συνολικά. Η ανάλυση των δεδομένων και η σύνθεση τους θα οδηγήσει τους μαθητές σε μια πιο διευρυμένη εικόνα των ελεύθερων χώρων στην πόλη, σε μια νέα ερμηνεία τους ως αποτέλεσμα φυσικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών. Στη φάση αυτή εφαρμόζουμε την εργασία σε πεδίο, ώστε να παρατηρήσουν τα παιδιά τη γειτονιά, διεξάγουν έρευνα με τη δημιουργία σχετικού ερωτηματολογίου, συλλέγουν τα δεδομένα και τα παρουσιάζουν. Η ανάγκη να αξιοποιηθούν λειτουργικά και γόνιμα οι Νέες Τεχνολογίες μας προσφέρει τη δυνατότητα να υλοποιήσουμε δραστηριότητα με αξιοποίηση των δορυφορικών χαρτών (Google maps), ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για την κατανομή των ελεύθερων χώρων στην πόλη και να ερμηνευτούν ανοίγοντας τη συζήτηση σε κριτικά μονοπάτια της ισχύουσας πραγματικότητας. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται εικόνες ελεύθερων χώρων και πάρκων από άλλες περιοχές της γης, ενδεικτικές των διαφορετικών επιλογών των κοινωνιών τους και του αξιακού τους υποβάθρου. Τέλος, υπάρχει η δραστηριότητα “Ανακεφαλαιώνοντας” στην οποία με επίκεντρο έναν ελεύθερο χώρο ζητούμε από τα παιδιά να συνδέσουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που θεωρούν πως σχετίζονται μ' αυτόν.

3^η φάση: οι εμπλεκόμενοι θεσμοί / κριτική

Έχοντας ήδη δει το πώς είναι τα πράγματα, επικεντρωνόμαστε τώρα στο *γιατί είναι έτσι κι όχι αλλιώς*. Στην *τρίτη φάση* επιχειρούμε να βρούμε τους θεσμούς που σχετίζονται με τους ελεύθερους χώρους καθώς και να δούμε κριτικά το ρόλο τους. Προσπαθούμε επομένως να κάνουμε τους μαθητές ικανούς να δουν εκείνα τα θεσμικά όργανα που αποφασίζουν, δρουν και διαμορφώνουν την πραγματικότητα που αφορά τους ελεύθερους χώρους στην πόλη. Να προσπαθήσουν να διατυπώσουν **τα κρίσιμα ερωτήματα** που θα απευθύνουν στα θεσμικά όργανα. Τέλος, να κρίνουν τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη, την αλληλεπίδραση που δημιουργείται ανάμεσα στους θεσμούς και την κοινωνία, να θέσουν ζητήματα ηθικής και να ασκήσουν τη δική τους αυτοκριτική. Αν το πρόγραμμα υλοποιούνταν στη σχολική μονάδα, ο θεσμικός χάρτης θα μπορούσε να προέλθει μέσα από μια ερευνητική διαδικασία αναζήτησης με αξιοποίηση εκπαιδευτικών επισκέψεων, ώστε να αντληθεί η απαιτούμενη πληροφόρηση. Στο Κ.Π.Ε. συζητούμε το παράδειγμα της κεντρικής πλατείας του Ελευθερίου Κορδελιού δημιουργώντας μαζί μια εικόνα στην οποία περιλαμβάνονται τα θεσμικά όργανα που ενεπλάκησαν στο σχεδιασμό και στη διαμόρφωσή της και στα όργανα που έχουν την αρμοδιότητα συντήρησης και

λειτουργίας της σήμερα.

4^η φάση: σχεδιάζοντας τη βιώσιμη προσδοκία

Στην *τέταρτη φάση* προσπαθούμε, συνθέτοντας όλα τα παραπάνω, να προχωρήσουμε στο σχεδιασμό της δικής μας βιώσιμης πρότασης. Επικεντρωνόμαστε στη διαμόρφωση των κριτηρίων που θα μας οδηγήσουν στο σχεδιασμό της πρότασης μας. Ευελπιστούμε ότι η όλη πορεία του προγράμματος θα κάνει τους μαθητές ικανούς να επιλέγουν στρατηγικές παρέμβασης, να προσδιορίζουν το είδος και τη μορφή της δράσης, να λαμβάνουν υπόψη τους στο σχεδιασμό τις ιδιαιτερότητες του τοπικού οικοσυστήματος, τις ανθρώπινες ανάγκες, την κοινωνική δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη, την οικονομική συνιστώσα και τη συμμετοχή του πολίτη. Με τη σχετική δραστηριότητα “Συμμετέχουμε – παρεμβαίνουμε στις αποφάσεις” δημιουργούμε με τα παιδιά ένα σχέδιο παρέμβασης σε έναν συγκεκριμένο χώρο, ασκώντας τους στην ικανότητα σχεδιασμού, οργάνωσης και υλοποίησης μιας παρέμβασης στο ελεύθερο χώρο ή χώρο πρασίνου στη γειτονιά ή στην πόλη τους.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα τελευταία χρόνια η συνεχής συνειδητοποίηση της σημασίας των ελεύθερων χώρων για τη Θεσσαλονίκη έχει οδηγήσει στην εμφάνιση φορέων, οργανώσεων, σχημάτων πολιτών που προβάλλουν κεντρικά στη πολιτική ατζέντα της εποχής το ζήτημα της ύπαρξης του δημόσιου χώρου και του πρασίνου σ' αυτόν. Είναι βέβαιο πως στη διαδικασία αυτή υπάρχουν δύο προκλήσεις, ερωτήματα προς απάντηση: το πρώτο έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά της βιώσιμης πόλης και τη θέση των ελεύθερων χώρων και του πρασίνου σ' αυτήν και το δεύτερο με τις μορφές δράσης που θα οδηγήσουν σε μια αλλαγή της σημερινής εικόνας της πόλης. Ως προς το πρώτο, πρωτότυπες και ευρηματικές ματιές, όπως οι εργασίες φοιτητών του Διατμηματικού μεταπτυχιακού προγράμματος αρχιτεκτονικής τοπίου που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο του εορτασμού των 100 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλης, (<http://www.mmca.org.gr/mmst/el/pop.exhibition.htm?id=312>) φανερώνουν πλούτο ιδεών και πρακτικών προσεγγίσεων για τη επίτευξη ενός περισσότερο αειφόρου αστικού περιβάλλοντος. Παράλληλα κινήσεις φορέων και συλλόγων της πόλης αναδεικνύουν στην πράξη ζωτικά ζητήματα για το μέλλον της όπως την ένταξη των υπαρχόντων ελεύθερων χώρων του λιμανιού, της παραλίας, των αρχαιολογικών χώρων και των πρώην στρατοπέδων της πόλης στον αστικό ιστό και στη ζωντανή κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική πραγματικότητα της πόλης. Είναι χαρακτηριστικές οι δράσεις που αναπτύσσονται από κινήσεις πολιτών ως προς την αξιοποίηση των πρώην στρατοπέδων, ενδεικτικές της θέλησης τους να ενεργοποιηθούν περισσότερο δραστικά στην κατεύθυνση της υλοποίησης δράσεων που θα βελτιώσουν τη ζωή τους σήμερα και θα θεμελιώσουν καλύτερους όρους ποιότητας ζωής για το μέλλον.

Στο πλαίσιο των παραπάνω το εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα «Ελεύθεροι χώροι και πράσινο στην πόλη» εκφράζει με σαφήνεια την πεποίθησή μας ότι οι δημόσιοι χώροι δεν θα πρέπει να είναι οι χώροι που απλώς περίσσεψαν μετά από την οικοδόμηση, αλλά εκείνοι στους οποίους πρέπει να δοθεί πρωταρχική σημασία ως χώροι για τους πολίτες. Να είναι χώροι που θα ανήκουν ισότιμα σε όλους, να είναι χώροι όπου θα ασκείται η ιδιότητα του πολίτη μέσα από την ενεργητική συμμετοχή του και την υπέρβαση της ατομικότητας και αδιαφορίας για τα κοινά. Αυτό σημαίνει αγωγή και σ' αυτό το σημείο ευελπιστούμε και οραματιζόμαστε να συμβάλουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Australian Government, Department of the Environment and Heritage (2005). *Educating for a Sustainable Future. A National Environmental Education Statement for Australian Schools*. Curriculum Corporation, Carlton South, Victoria, Australia. <http://www.deh.gov.au/education/publications/sustainable-future.html#download>, πρόσβαση 22/9/2012
- Bookchin M. (1996). *Τα όρια της πόλης*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Gomez F., Tamarit N., Jabaloyes J. (2001). Green zones, bioclimatic studies and human comfort in the future development of urban planning. *Landscape and Urban Planning* 55, 151-161.
- National Forum on Partnerships Supporting Education about the Environment (1994). *Education for Sustainability: An agenda for action*. Presidio, San Francisco, California, October 1994. President's Council on Sustainable Development, U.S. Government Printing Office, 1995.
- Tilbury D. (1995). Environmental Education for Sustainability: defining the new focus of environmental education in the 1990s. *Environmental Education Research*, Vol. 1, Issue 2, pp. 195-212.
- UNESCO (2010). *Teaching and Learning for a Sustainable Future. A multimedia teacher education programme*. <http://www.unesco.org/education/tlsf/index.html>, πρόσβαση 25/9/2012
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2012). *World Urbanization Prospects: The 2011 Revision*. CD-ROM Edition – Data in digital form (POP/DB/WUP/Rev.2011). http://esa.un.org/unpd/wup/pdf/WUP2011_Highlights.pdf, πρόσβαση 27/9/2012
- Urban 21 Conference, Berlin 4-6 July 2000. <http://archive.rec.org/REC/Programs/SustainableCities/What.html>, πρόσβαση 22/9/2012
- Μιχαήλ Σ., Παπαδημητρίου Ε. (2008). *Αναζητώντας το χαμένο χώρο... Ένα πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Αγωγής για τους ελεύθερους χώρους και το πράσινο στην πόλη*. Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελευθερίου Κορδελιού, Θεσσαλονίκη.
- Σχίζα Κ. (2008). *Συστημική σκέψη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Εκδόσεις Χ.Ε. Δαρδανός, Αθήνα.
- Σχίζα Κ., Φλογαΐτη Ε. (2005). Τα «χαρτόνια εργασίας»: ένα παιδαγωγικό εργαλείο στην υπηρεσία της «ομαδοκεντρικής» μάθησης. *1^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, 690-699, 23-25 Σεπτεμβρίου, Ισθμός Κορίνθου.
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας - Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας. *Το πράσινο στο πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης*. Ομάδα εργασίας «Πόλη-πράσινο» 2004-06. <http://portal.tee.gr/portal/page/portal/teetkm/DRASTHRIOTHTES/OMADESERG/ASIAS/POLHPRASINO/4.pdf>, πρόσβαση 27/9/2012
- Φλογαΐτη Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.